

Obr. 27. Brno, Mendlovo náměstí, Fakultní nemocnice u sv. Anny. Výzkum rybářských sádek na severním břehu Svrateckého náhonu (šachta Š1). Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 27. Brno, Mendel Square, St Anne's University Hospital. Excavation of the fish tanks at the northern bank of the Svratka mill race in Shaft Š1. Photo by Archaia Brno.

Nejmladší zjištěné situace souvisely s terénními úpravami po demolicí novověké zástavby a s úpravami při výstavbě nemocničních budov.

Literatura

AMČR: Záznám M-202301497 [cit. 2024-10-04]. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://amcr.aiscr.cz/projekt/detail/M-202301497>.

Summary

The excavation at Mendel Square, St Anne's University Hospital (Staré Brno cadastral area, Brno-City District), confirmed that the subsoil here consisted of river and floodplain sediments of the River Svratka, more specifically of its branch, which was adapted into a mill race during the medieval period (Fig. 25). These alluvial layers continued to accumulate in the modern period, undoubtedly due to the frequent flooding caused by these watercourses. No evidence of early or high medieval settlement was found at the site. However, given the area's historical context and the results from nearby archaeological excavations, it is possible that earlier contexts lie deeper than the excavated trenches. The earliest settlement identified during the fieldwork is likely from the late medieval period or, more probably, the early modern period (Trench S2 and S6). This settlement is connected to the town's development and its ancillary zone as part of the old town, which – by no later than the 13th century – expanded on the right side of the road along the southern bank of the future Svratka mill race, leading to what is now Pekařská Street. The excavation also yielded the mill race itself (Shaft Š1), as well as modern reinforcement of its banks (Trench S5 and S7; Fig. 26). The mill race was closely associated with two wooden fish tanks located on its northern bank (Shaft Š1; Fig. 27). Numerous dendrochronological data indicate that the older of the tanks was built in the second half of the 19th century, while the other one was constructed after 1933/1934. The tanks ceased to exist in the 1960s due to redevelopment of Mendel Square.

Lenka Sedláčková

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Mendlovo náměstí, ul. Hlinky, Křížová, Veletržní, parc. č. 762, 808, 809/1, 809/3, 809/4, 809/5, 809/6, 809/8, 811/1, 811/2, 812, 934/1, 944, 945/1, 945/2, 94.

Středověk, novověk. Město, předměstí, kanál/náhon, klášter, lázně. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezů: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1895750N, 16.5927133E; 49.1897194N, 16.5941994E; 49.1902156N, 16.5947719E; 49.1907417N, 16.5940606E; 49.1906003N, 16.5924061E; -49.1904661N, 16.5922528E

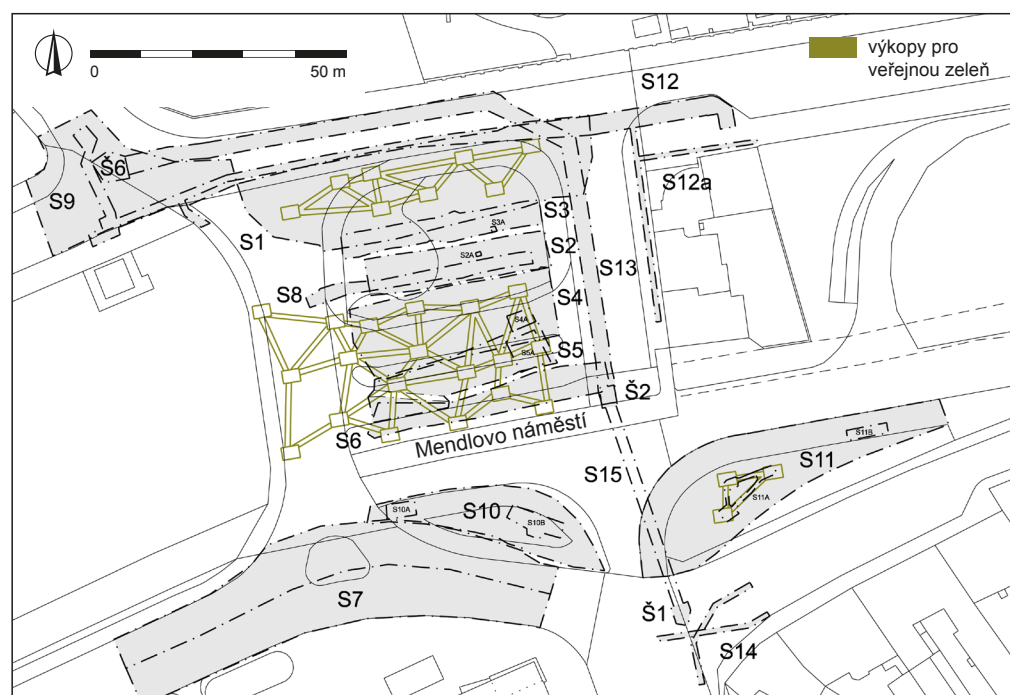
Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán stavbou „Brno, Mendlovo náměstí – kanalizace a vodovod“, která zahrnovala rekonstrukci západní části Mendlova náměstí. Terénní část výzkumu probíhala od listopadu 2021 do února 2023 (Sedláčková 2023). Archeologické práce postupovaly převážně v součinnosti se stavbou. Trasa výkopů byla pro potřeby záchranného archeologického výzkumu rozdělena na jednotlivé sondy (S1–S15) a šachty (Š1, Š2, Š6).

V rámci této akce byla stavbou zasažena relativně velká plocha (cca 12 tisíc m²). V první fázi byly sledovány hloubkové výraznější výkopy inženýrských sítí (kanalizace, vodovod – sondy S8, S12, S13 a šachta Š6), včetně úseku podzemní ražby kanalizace a přináležejících startovacích šachet (sonda S15, šachty Š1 a Š2), které dosahovaly hloubky až 6 m od stávajícího povrchu. Druhá fáze zahrnovala postupnou skrývku jednotlivých ploch za účelem úpravy nových povrchů náměstí, která většinou dosahovala hloubky do 1 m (sondy S1–S7, S9–S11). Součástí rekonstrukce bylo také 30 výkopů pro veřejnou zeleň (obr. 28). Nadmořská výška zkoumaného prostoru se pohybuje kolem 204,3–205,5 m v severní části náměstí a 202,6–203,3 m v jižní části náměstí. V obecném pohledu se dnešní Mendlovo náměstí mírně svažuje od severu k jihu, resp. od severozápadu k jihovýchodu.

Dnešní Mendlovo náměstí, a především jeho západní část, kde byl výzkum realizován, se náměstím stala až ve 2. polovině 20. století. Tehdy byly zbourány poslední bloky původně zde stojící zástavby a zcela zasypán byl i Svratecký náhon. Náhon, původně boční rameno řeky Svratky, zde tradičně protékal ve směru od ulice Rybářská k dnešní Fakultní nemocnici u sv. Anny a po století byl dominantním prvkem zkoumaného prostoru.

Výzkum potvrdil, že podloží je v tomto prostoru tvořeno vrstvami náplav (zvl. sondy S13, S15). Ty jsou reprezentovány převážně nivními hlínami, které se zde v minulosti akumulovaly v důsledku působení dnešní řeky Svratky a jejích četných bočních ramen. Jejich stáří se nepodařilo určit. Některé z nich zde mohly být ukládány ještě ve středověku a snad i v novověku. To je také důvod, proč nebylo výzkumem zachyceno pravěké osídlení, které známe z nedaleké ulice Výstavní nebo ulice Hlinky, jejichž podloží je však již tvořeno sprašovými hlínami.

Přestože se prostor dnešního Mendlova náměstí nachází v inundaci řeky Svratky, začalo se v jeho širším okolí osídlení rozvíjet již v 9. století. V 11. a 12. století se v nížinné poloze na levém břehu Svratky snad nacházelo i centrum brněnského přemyslovského hradu. Související osídlení bylo opakovaně dokumentováno v rámci menších archeologických akcí, a to jak v blízkosti rotundy ve starobrněnském klášteře, tak zvláště v okolí křížovky ulic Křížová, Václavská a Křídlovická (Kolařík 2006; Kolařík et al. 2014). Přímo v prostoru dnešního Mendlova náměstí však prozatím nebylo jednoznačně doloženo. Ani pojednávání výzkum k otázce podoby a rozsahu osídlení spojitelného s raně středověkou aglomerací 11.–12. století nepřinesl jednoznačné odpovědi. Jediné situace, které naznačují vazbu k tomuto osídlení, byly zachyceny v ražbě kanalizace (sonda S15). Zde byly na

Obr. 28. Brno, Mendlovo náměstí. Plocha zasažená výzkumem s vyznačením jednotlivých sond. Autor Archaia Brno z. ú.

Fig. 28. Brno, Mendel Square. Excavation area with the highlighted trenches. Author Archaia Brno.

fluviálních sedimentech dokumentovány vrstvy „zkulturněných“ náplav obsahující zlomky dřev, zvířecí kosti a keramiku. K jejich „zkulturnění“ došlo na základě získaných nálezů někdy v raném středověku (10.–12. století). Je však nutné podotknout, že možnost zachytit takto staré osídlení v rámci realizovaného výzkumu byla omezena jen na výkopy a ražbu kanalizace (S13 a S15).

Zcela zásadním prvkem, který podobu dnešního Mendlova náměstí po staletí utvářel, byl Svratecký náhon (k výzkumu náhonu v dolní části Pekařské ulice v r. 1989 viz Procházka 1990). Výzkumem se na několika místech podařilo zachytit úpravu břehů i vlastní koryto této vodoteče. Dokumentována byla severní a jižní úprava břehu náhonu, která sestávala z masivních dubových fošen tvořících stěnu náhonu, jejichž stabilitu zajišťovaly svislé kůly (obr. 29, 30). Šířka náhonu ve sledovaném místě byla 11 m, dno se nacházelo v úrovni 199,3 m n. m., tedy přibližně 4 až 4,5 m pod dnešním povrchem, aniž bychom byli schopni určit, k jaké časové fázi vodoteče dno patří. Dendrochronologická analýza ukázala, že dřevěné konstrukce břehů můžeme datovat již do 1. poloviny 14. století. Jedná se prozatím o nejstarší doloženou úpravu břehů Svrateckého náhonu. Je pravděpodobné, že právě v tomto období můžeme počítat s počátky Svrateckého náhonu, tedy zregulováním bočního ramene řeky Svratky, byť pravděpodobně jen lokálně. V blíže neurčeném novověkém období byly břehy náhonu upraveny zděnou konstrukcí. Zmenšena byla i jeho šířka, tu se však rekonstruovat nepodařilo. Náhon byl od přelomu 19. a 20. století lokálně zkanalizován a definitivně zasypan v 60. letech 20. století.

Nejstarší úpravu břehů, do té doby pravděpodobně neregulované vodoteče, můžeme spojit s činností kláštera cisterciáků, který byl založen roku 1323. Víceero dendrochronologických dat ze 14. století navozuje myšlenku, že to byly právě cisterciáky, které daný prostor začaly kultivovat.

V této souvislosti lze také předpokládat vznik vodního kanálu odbočujícího ze Svrateckého náhonu do kláštera cisterciáků. Nynějším výzkumem byl zachycen v severozápadním rohu Mendlova náměstí, před dnešní Pivovarskou hospodou Starobrna (sonda S13). Dokumentována byla nejmladší zkanalizovaná fáze a následně se podařilo vyzvednout i několik dřevěných kůlů, které byly dendrochronologicky opět datovány do 1. poloviny

Obr. 29. Brno, Mendlovo náměstí. Středověká úprava severního břehu Svrateckého náhonu ve výkopu kanalizace. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 29. Brno, Mendel Square. The medieval modifications to the northern bank of the Svratka mill race in the sewer trench. Photo by Archaia Brno.

14. století. Samotné koryto kanálu nebylo jednoznačně zachyceno, říční sedimenty dokumentované v šachtě Š6 by však s tímto vodním prvkem mohly souviset, přičemž prozatím nelze zcela vyloučit, že pro samotný kanál bylo využito nějaké starší říční rameno.

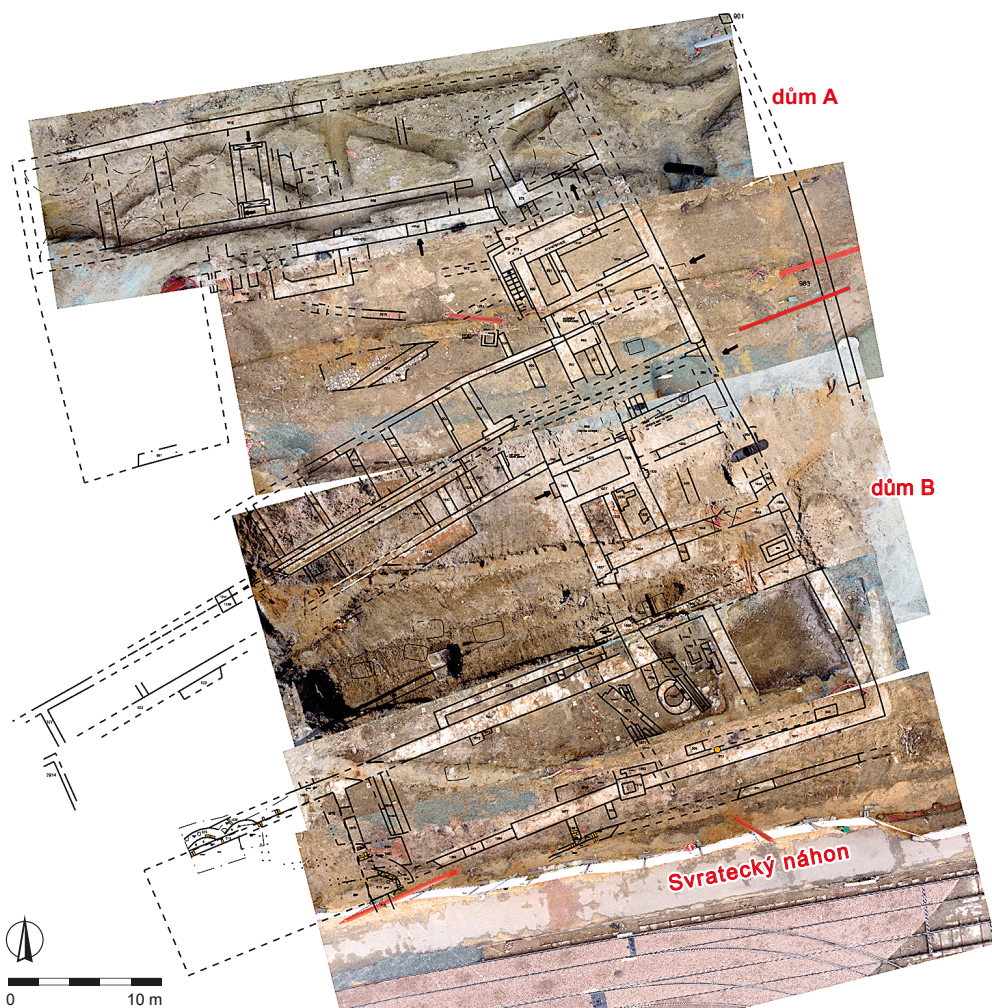
Obr. 30. Brno, Mendlovo náměstí. Středověká úprava jižního břehu Svrateckého náhonu v ražbě kanalizace. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 30. Brno, Mendel Square. The medieval modifications to the southern bank of the Svratka mill race in the sewer trench. Photo by Archaia Brno.

K vývoji a podobě osídlení daného prostoru v období středověku až raného novověku (13. století až 1. polovina 17. století) se podařilo výzkumem získat pouze kusé informace. Území severně od náhonu patřilo klášteru cisterciáků, a ještě veduta z roku 1645 (Bayer, Zeiser 1645) zde nezobrazuje žádnou zástavbu. Velmi fragmentární a nahodilé situace její existenci v pozdním středověku až raném novověku nevylučují, na základě získaných informací se však s jistotou nelze k tomuto tématu vyjádřit. V severní části náměstí byla dokumentována pravděpodobně starší ohradní (?) zeď kláštera. Její stáří se nepodařilo určit, lze uvažovat o pozdně středověké až raně novověké dataci.

S jistotou zde od středověku docházelo k navýšování terénu (navážkové vrstvy, komunikační vrstvy, planýrky?), přičemž v těsné blízkosti náhonu bylo dokumentováno navýšení terénu cca o 2 m, směrem k severu se mocnost těchto vrstev zvyšovala až na 4 m od současného povrchu, což je mimo jiné dáno i morfologií terénu.

Výraznější doklady středověkého osídlení se nepodařilo získat ani z prostoru jižně od náhonu, kde se od 13. století rozkládala větší část zástavby Starého Brna. Ve startovací šachtě Š1, která byla nejjihnější dokumentačním bodem s hloubkou 5 m, byly zachyceny situace, které naznačují, že ještě v období vrcholného středověku byl tento prostor výrazně ovlivňován vodou a nelze vyloučit, že zde bylo dokonce situováno jedno z říčních ramen, byť se mohlo jednat o jednorázovou nebo sezónní záležitost. Vrstvy náplav se zde nacházely cca 2 m pod současným povrchem. Starobrněnská osada se v uvedeném období pravděpodobně nacházela ještě o něco jižněji, ve větší a bezpečnější vzdálenosti od vlastní vodoteče.

Obr. 31. Brno, Mendlovo náměstí. Letecký plán novověké zástavby na severní straně náhonu. Autor Archaia Brno z. ú.

Fig. 31. Brno, Mendel Square. Aerial photo of the modern-period buildings on the northern side of the mill race. Author Archaia Brno.

Určité aktivity z 2. poloviny 14. století až 1. poloviny 15. století byly zachyceny jižně od Svrateckého náhonu (sonda S11). Na těchto vrstvách uložené podlahové úrovně by snad mohly dokládat existenci zástavby již v pozdním středověku až raném novověku.

Určitým fenoménem byly pozůstatky novověké zástavby. Tato zástavba byla velmi dobře zachována, většinou v úrovni nadzemních částí, a dokumentovány byly i sklepní prostory (obr. 31, 32).

V prostoru severně od náhonu se nacházely dva domy, z jejichž výstavby a různých přestaveb pocházejí při výzkumu dokumentovaná zdiva. Charakter a možnosti výzkumu však nedovolily rozpoznat jednotlivé vývojové fáze.

Severní nárožní dům (dům A; obr. 31) byl zachycen v sondách S1–S4 a S8, dále ve výkopech pro veřejnou zeleň (sondy VZ 12 a v prostoru mezi VZ 10 a VZ 11). Ve své nejmladší podobě měl dům čtyřkřídlou dispozici a stál na parcele trapezoidního tvaru. Dle historických fotografií se jednalo o jednopatrovou budovu s půdním prostorem. Severní část domu byla podsklepená. Při bagrování zdiv sklepů byl získán středověký židovský náhrobek. Dvorní část byla upravena kamennou dlažbou, zachycena byla i kanalizace vedoucí do východního křídla domu.

Sousední dům při severním břehu náhonu (dům B; obr. 31) byl zachycen v sondách S2, S4–S6 a S8, dále v téměř všech výkopech pro veřejnou zeleň v jižní části náměstí. Ve své nejmladší podobě měl dům trojkřídlou dispozici. Dle historických fotografií se jednalo o jednopatrovou budovu, využívající pravděpodobně i půdní prostor. Vzdálenost mezi domem a vyzdřením severního břehu náhonu se pohybovala 1,6–1,9 m. Východní průčelí domu směřovalo do ulice. Dům byl částečně podsklepen. Na situačním plánu Svrateckého náhonu z roku 1841 (AMB) je dům označen jako koželužna (*Leder Fabrik*). S později zde existujícími lázněmi pravděpodobně souvisí i množství zjištěných kanálků a také cisterna/jímka na vodu, stejně jako relikty dřevěného čerpacího (?) zařízení. S výstavbou tohoto domu s jistotou souvisí i šest vápenných jam.

Na severním břehu náhonu, naproti domu B, se nacházel vrchnostenský mlýn. Jeho zdiva byla zachycena ve výkopu vodovodu (sonda S12a; obr. 32: 3).

Na jižním břehu náhonu, naproti mlýnu, stávala starobrněnská radnice (obr. 32: 4). Zachycena byla v sondě S11 a v šachtě Š1. Výzkumem byly zjištěny minimálně dvě její stavební fáze, včetně sklepa. Naproti starobrněnské radnici, mezi náhonem a ulicí Rybářská, stál další blok domů, kde se na konci 18. století nacházela vrchnostenská palírna a „masná lavice“ (Flodrová, Müller 2007, 126–127). Tuto zástavbu se v její nejmladší fázi podařilo zachytit v sondách S7 a S10 (obr. 32: 5).

Starobrněnský mlýn byl zbořen kolem roku 1936 a na jeho místě postaven nájemní dům dle projektu architekta Václava Dvořáka, který zde stojí dodnes. Domy na jižním břehu náhonu u ulice Rybářské byly postupně bourány během 1. poloviny 20. století. Starobrněnská radnice a ostatní domy na severním břehu náhonu byly zbourány v polovině 60. let 20. století v rámci asanace Starého Brna.

Na tomto místě je nutné upozornit, že v místech, kterých se záchranný archeologický výzkum dotknul, se stále nacházejí archeologické situace, a prostor zasažený stavbou tak nelze považovat za „odarcheologizovaný“. V případě jakýchkoliv zemních zásahů, a to již od hloubky cca 0,8 m, je nutná přítomnost archeologa.

Literatura

- AMB:** *Situační plán Svrateckého náhonu z roku 1841*. Archiv města Brna, fond U 9, vodní stavby, sign. L 12. Dat. 29. 11. 1841.
- Bayer, H. B., Zeiser, H. J. 1645:** *Obležení Brna Švédy 3. května až 20. srpna 1645*. Pohled na Brno z ptačí perspektivy od jihovýchodu. Olej na plátně 1580 × 2450 mm. Uloženo: Muzeum města Brna, inv. č. 2284.
- Flodrová, M., Müller, Z. 2007:** *Staré Staré Brno. Pohled historika a architekta na vývoj nejstarší části města Brna*. Brno: Expo Data.
- Kolařík, V. 2006:** *Brno, Mendlovo nám. 2a – Orlovna*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. MTX200702078 [cit. 2024-11-15]. Uloženo: Archiv nálezoových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-200702078>.
- Kolařík, V., Merta, D., Zúbek, A. 2014:** Archeologická topografie levobřeží Svratky v prostoru Starého Brna. *Forum Urbes Medii Aevi* VIII(1–2), 112–125.

Obr. 32. Brno, Mendlovo náměstí. Zdiva zachycená výzkumem, promítnutá do mapy z roku 1906 (Vilemwalter_mapy). 1 – Dům A; 2 – dům B; 3 – vrchnostenský mlýn; 4 – starobrněnská radnice; 5 – blok domů mezi náhonem a ulicí Rybářská. Autor Archaia Brno z. ú.

Fig. 32. Brno, Mendel Square. Masonry recorded during the excavation, as shown on the 1906 map (Vilemwalter_mapy). 1 – House A; 2 – house B; 3 – manor mill; 4 – Old Brno Town Hall; 5 – block of houses between the mill race and Rybářská Street. Author Archaia Brno.

Procházka, R. 1990: Kovové předměty z výbavy středověkého měšťana z výzkumu v Brně – Pekařské ulici. Předběžná zpráva. *Archaeologia historica* 15, 99–109.

Sedláčková, L. 2023: Nálezořá zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Brno, Mendlovo náměstí – kanalizace a vodovod“. Rkp. nálezořá zprávy, č. akce A083/2021. Uloženo: Archiv Archaia Brno z. ú.

Vilemwalter, mapy: Digitalizované staré mapy Moravy a města Brna. Katastrální plán Brna 1 : 2880 z roku 1906 [online]. © 2004–2021 vilemwalter.cz. [cit. 2024-01-10]. Dostupné z: <https://vilemwalter.cz/mapy/>.

Summary

During the reconstruction of the western part of Mendel Square (Staré Brno cadastral area, Brno-City District), a large-scale rescue archaeological excavation was carried out from November 2021 to February 2023, covering an area of approximately 12,000 m². The site was divided into individual trenches (S1–S15) and shafts (Š1, Š2, Š6) (Fig. 28).

The area had been affected by the River Svratka and its side branches, as confirmed by the thick alluvial layers documented throughout the construction site. Evidence of 11th- and 12th-century settlement was occasionally recorded. However, significant development in this area did not begin until the late medieval period (15th century), with major expansion occurring during the modern period. The course of the Svratka mill race, originally a side branch of the River Svratka, was recorded in several locations (Fig. 29, 30). This watercourse was adapted into a mill race in the first half of the 14th century. In the northwest part of the square, the northern channel leading to the Convent of Cistercian Nuns, also dating to the first half of the 14th century, was recorded. Modern-period buildings were demolished

in the 1960s during the redevelopment of Mendel Square (Fig. 31, 32). At that time, the Svratka mill race was filled in.

Lenka Sedláčková

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

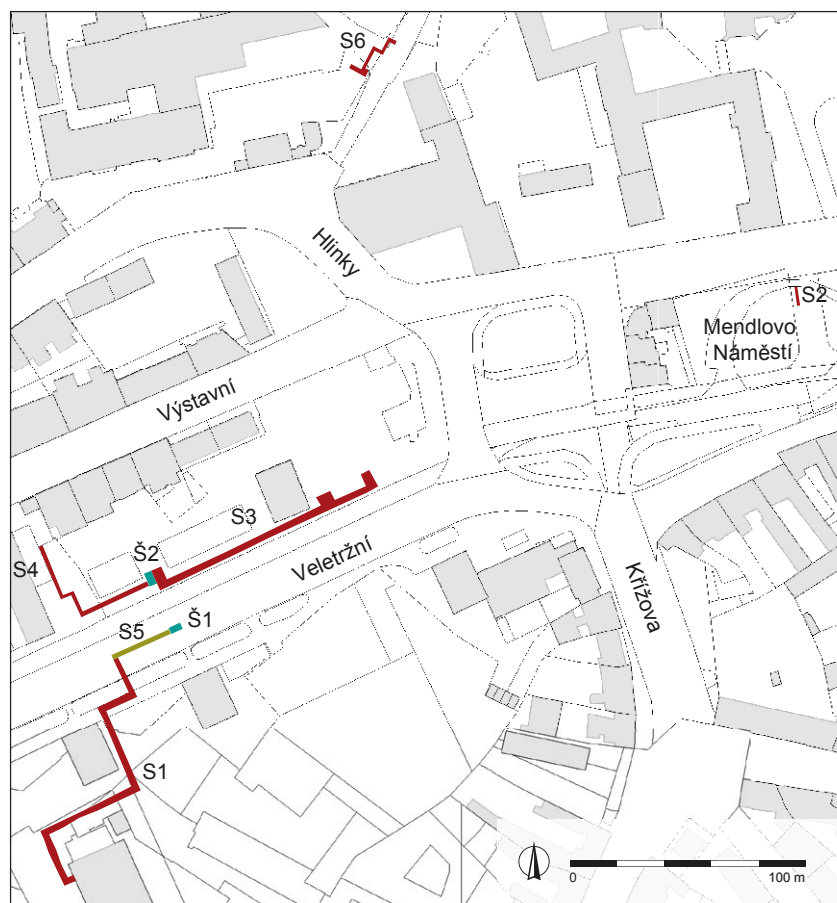
Ul. Veletržní, Hlinky, Rybářská, Pivovarská, Mendlovo náměstí, parc. č. 953/1, 751/3, 751/16, 752/6, 902/1, 902/2, 823/2, 826/1, 813/1, 813/3, 812, 810, 806/1, 798/2.

Novověk. Předměstí, kanál/náhon, lázně/plovárna. Skupina/síť sond. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1882183N, 16.5910739E

Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán stavbou „Rekonstrukce SCZT pára × HV – oblast ul. Veletržní“ a probíhal od dubna do srpna 2023 (Sedláčková 2023). Zkoumaná plocha se nachází na katastrálním území Starého Brna, v prostoru ulic Rybářská, Veletržní, Hlinky, Pivovarská (pivovar Starobrna) a Mendlovo náměstí. Archeologické práce probíhaly v součinnosti se stavbou. Trasa výkopů byla pro potřeby záchranného archeologického výzkumu rozdělena na jednotlivé sondy (S1–S6) a šachty (Š1, Š2). Realizované výkopy vedly převážně v původních trasách této sítě (obr. 33).

Geologické podloží je ve zkoumaném prostoru tvořeno říčními a nivními sedimenty řeky Svratky, resp. jejího bočního ramene, které bylo později upraveno na náhon. Pouze v prostoru pivovaru Starobrna (sonda S6) byla zachycena svahovina a snad i kvartérní sprašová hlína (?).

Obr. 33. Brno, ulice Veletržní. Umístění zkoumaných sond a šachet. Autor Archaia Brno z. ú.

Fig. 33. Brno, Veletržní Street. Location of excavated trenches and shafts. Author Archaia Brno.